

DOI:10.26104/NNTIK.2023.10.18.015

Ногоева Г.Д., Жекшенова А.А., Чертикеева Б.С.
САНАРИПТИК ЭКОНОМИКАНЫ ИЗИЛДӨӨНҮН
ТЕОРЕТИКАЛЫК ЫКМАЛАРЫ

Ногоева Г.Д., Жекшенова А.А., Чертикеева Б.С.
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ
ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

G. Nogoeva, A. Zhekshenova, B. Chertikeeva,
THEORETICAL APPROACHES TO THE RESEARCH
OF THE DIGITAL ECONOMY

УДК: 339.9:330.34

XXI кылымда топтолгон маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (МКТ) өнүктүрүү потенциалы ар кандай деңгээлдеги экономикалык системалардын иштешинде олуттуу өзгөрүүлөрдүн себеби болуп саналат - дүйнөлүк экономикадан экономикалык ишмердүүлүктүн катышуучуларынын ортосундагы мамилелерди трансформациялоодон турган айрым чарбалык субъекттерге чейин дээрлик бардык тармактарда: энергетика, курулуш, банк иши, транспорт, чекене соода, билим берүү жана саламаттыкты сактоо, ЖМК ж.б. Бул трансформацияларды теориялык көз караштан түшүндүрүү аракетин жарым-жартылай маалыматтык, электрондук, интернет-экономикасы ж.б.ларда чагылдырылды. Санариптик экономиканын жаңы концепциясы адам ишинин бардык чөйрөлөрүндө маалыматты сактоо, иштетүү жана берүү үчүн санариптик технологияларды кеңири колдонуунун синергетикалык эффекти үчүн ынанымдуу түшүндүрмө берет. Санариптеширүү дүйнөлүк экономиканын экономикалык өсүшүнүн эң маанилүү факторуна айланууда. Жеке санариптик технологияларды киргизүүдөн глобалдык жана улуттук экономиканын алкагында санариптик экосистеманы комплекстүү курууга өтүү жүрүп жатат. Бул тенденция бардык өлкөлөрдөгү санариптеширүү процессинин катышуучуларынын – мамлекеттик бийлик органдарынын, бизнестин, окуу жайлардын, өнөр жай ишканаларынын жана финансы институттарынын натыйжалуу өз ара аракеттенүүсүнүн зарылдыгын чагылдырат. Санариптик экономиканы өнүктүрүү жеке экономикалык системалар үчүн гана эмес, бүтүндөй мамлекет үчүн да башкы артыкчылык болуп саналат. Санариптеширүү процессинин өзгөчө мааниси төртүнчү өнөр жай революциясына жана алтынчы технологиялык тартпке өтүүдө анын чечүүчү мааниси болуп саналат. Улуттук экономиканы санариптеширүү азыртадан эле көпчүлүк өлкөлөрдүн экономикалык өнүгүүсүнүн маанилүү курамдык бөлүгү болуп калды жана жакынкы келечекте өндүрүштүн туруктуу өсүшүнүн, калктын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана жашоо деңгээлин жогорулатуунун институционалдык негизи болуп калууда.

Негизги сөздөр: маалымат, маалымат экономика, билим экономика, чыгармачыл экономика, интернет-экономика, тармактык экономика, электрондук экономика, жаңы экономика, санариптик экономика.

Накопленный в XXI веке потенциал развития информационно-коммуникационных технологий является причиной существенных изменений в функционировании экономических

систем различного уровня - от глобальной экономики до трансформации отношений между участниками экономической деятельности практически во всех отраслях: энергетика, строительство, банковское дело, транспорт, ритейл, образование и здравоохранение, СМИ и др. Попытки объяснить эти изменения с теоретической точки зрения были частично отражены, в частности, в таких областях, как информационная, электронная и интернет-экономика. Новая концепция цифровой экономики дает убедительное объяснение синергетическому эффекту широкого использования цифровых технологий для хранения, обработки и передачи информации во всех сферах человеческой деятельности. Цифровизация становится главным фактором экономического развития мировой экономики. Происходит переход от индивидуальной технологической интеграции к полностью интегрированным экосистемам в мировой и национальной экономике. Это видение подчеркивает необходимость лучшего сотрудничества между участниками процесса цифровизации во всех странах: органами государственной власти, бизнесом, учебными заведениями, промышленностью и финансовой отраслью. Развитие цифровой экономики является приоритетом не только для отдельных экономических систем, но и для страны в целом. Особое значение процесса цифровизации заключается в его решающем значении при переходе к четвертой промышленной революции и шестому технологическому укладу. Цифровизация национальной экономики уже стала важной частью экономического развития во многих странах и станет институциональной основой устойчивого роста производительности, конкурентоспособности населения и условий жизни.

Ключевые слова: информация, информационная экономика, экономика знаний, креативная экономика, интернет-экономика, сетевая экономика, электронная экономика, новая экономика, цифровая экономика.

The development potential of information and communication technologies (ICT) accumulated in the XXI century is the reason for significant changes in the functioning of economic systems at various levels - from the global economy to the transformation of relations between participants of economic activity in almost all sectors: energy, construction, banking, transport, retail, education and healthcare, media, etc. The attempt to explain these transformations from a theoretical point of view was partially reflected in the information, electronic, Internet economy, etc. The new concept of the digital economy provides a convincing explanation for the synergistic effect of the widespread use of digital technologies to store, pro-

cess and transmit information in all areas of human activity. Digitization is becoming the most important factor in the economic growth of the world economy. There is a transition from the introduction of individual digital technologies to the comprehensive construction of a digital ecosystem within the global and national economy. This trend reflects the need for effective interaction of the participants of the digitization process in all countries - state authorities, businesses, educational institutions, industrial enterprises and financial institutions. The development of the digital economy is a top priority not only for individual economic systems, but also for the country as a whole. The special significance of the digitization process is its decisive importance in the transition to the fourth industrial revolution and the sixth technological order. Digitization of the national economy has already become an important component of the economic development of most countries, and in the near future will become the institutional basis for sustainable growth of production, increasing the competitiveness of the population and the standard of living.

Key words: information, information economy, knowledge economy, creative economy, Internet economy, network economy, electronic economy, new economy, digital economy.

XX кылымдын аягы - XXI кылымдын башындагы дүйнөлүк экономикалык өнүгүүнүн негизги тенденциясы индустриалдык жана постиндустриялык экономикадан "санариптик экономика" деп аталган экономикага же маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (мындан ары - МКТ) тармактык колдонууга негизделген экономикага өтүү болуп саналат. Көптөгөн изилдөөчүлөр "санариптик экономиканы" "маалымат экономикасы", "билим экономикасы", "креативдүү экономика", "интернет экономикасы", "тармактык экономикасы", "электрондук экономика", "жаңы экономика" жана башка түшүнүктөр менен аныкташат. Бул терминдер көбүнчө глобалдык маалымат тармагынын калыптанышы, персоналдык компьютерлердин жалпы бөлүштүрүлүшү, программалык камсыздоонун өнүгүшү жана үзгүлтүксүз өркүндөтүлүшү, санариптик технологияларды илгерилетүү, маалымат жана байланыш компаниялардын материалдык эмес продуктуларды жана кызматтарды өндүрүү, алдын ала аныкталган постиндустриалдык экономикадагы жаңы кубулуштарга карата синонимдер катары колдонулат.

Бул түшүнүктөрдүн бардыгы глобалдык маалымат мейкиндигинин «...банктардын жана маалымат базаларынын, аларды тейлөө жана пайдалануу технологияларынын, жалпы принциптердин негизинде иштеген жана уюмдардын жана уюмдардын ортосундагы маалыматтык өз ара аракеттенүүнү камсыз кылуучу маалыматтык телекоммуникациялык системалардын жыйындысы катары калыптандыруу менен ажырагыс түрдө байланышкан [1].

Глобалдык маалымат мейкиндиги төмөнкү негизги компоненттерден турат:

- тиешелүү алып жүрүүчүлөргө жазылган маалыматтарды, маалыматтарды жана билимдерди камтыган маалыматтык ресурстар;
- маалыматты чогултууну, иштеп чыгууну,

сактоону, бөлүштүрүүнү, издөөнү жана берүүнү камсыз кылуучу уюштуруу структуралары;

- жеке адамдарга жана уюмдарга ар кандай маалымат ресурстарына эркин жетүүнү камсыз кылуучу тармактык өз ара аракеттенүү каражаттары.

Өз өзүнчө, маалыматтык, интернет, тармактык жана жаңы экономика жеке гана процесстерди чагылдырат, а эми ошол процесстер бир кыйла жалпы түшүнүккө – санариптик экономикага алып келди.

Социалдык-институционалдык мамиленин алкагында «**маалыматтык экономика**» түшүнүгү киргизилген. Маалыматтык экономикада биз, биринчиден, ИДПнын басымдуу бөлүгү маалыматты жана билимди өндүрүү, кайра иштетүү, сактоо жана жайылтуу боюнча иш-чаралар менен камсыз болгон жана бул ишке иштегендердин жарымынан көбү тартылган экономиканы түшүнөбүз. Экинчиден, экономиканын бардык негизги тармактарын өнүктүрүүдө байланыштын электрондук маалыматтык-техникалык каражаттарынын жетектөөчү ролуна басым жасалган келе жаткан маалыматтык коомдун болжолдоолоруна мүнөздүү концепция [2].

Маалыматтык экономиканын негизги кыймылдаткыч күчү материалдык байлыктарды өндүрүү жана керектөө эмес, маалыматты материалдашкан түрдө (жогорку технологиялык продукттар) да, материалдык эмес түрдө да өндүрүү жана керектөө болуп саналат.

Маалыматтык экономика акырындык менен билимге негизделген экономикага айланып баратат, мында экономиканын негизги продуктусу маалыматтын өзү эмес, билим жана ага ээ болуу болуп саналат. Бул жагынан алганда эң баалуу болуп маалыматка ээ болгон кызматкерлер эмес, белгилүү бир билимге ээ кызматкерлер эсептелет [3]. Мына ушинтип “**билимге негизделген экономика**” же “**билим экономикасы**” жаңы концепциясы пайда болгон, ал билимди жаратып, бөлүштүрөт жана анын өсүшүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн колдонот. Бул билим бардык тармактарды, бардык тармактарды жана экономикалык процесстердин бардык катышуучуларын байыткан экономика. Бул жогорку технологиялык продукттарды, жогорку сапаттагы кызматтарды, илимий өнүмдөрдү жана билимди түзүү үчүн билимди колдонгон экономика.

Билим экономикасы акырындык менен **чыгармачыл экономикага** – интеллектуалдык ишмердүүлүккө негизделген экономиканын өзгөчө секторуна айланып баратат, анын негизги мүнөздөмөлөрү: адам ишмердүүлүгүнүн ар кандай тармактарында жаңы технологиялардын жана ачылыштардын жогорку ролу; белгисиздиктин жогорку даражасы; буга чейин болгон билимдердин чоң көлөмү жана жаңы билимдерди түзүүнүн чукул муктаждыгы [4]. Чыгармачыл экономика интеллектуалдык ишмердүүлүккө негизделет жана чыгармачылыкты өнүктүрүү жана ага ың

гайлуу шарттарды түзүү аркылуу коомдогу чыгармачылык баалуулуктардын өсүшү менен мүнөздөлөт.

Чыгармачыл экономика үзгүлтүксүз инновациялык өнүгүү, адам капиталына таянуу, жаңы технологияларга жана конструктордук иштеп чыгууларга инвестициялоо, өндүрүштүн илимий сыйымдуулугунун жогору болушу, өлкөлөрдүн ИДПсында илимди сыйлоочу продукциянын басымдуу үлүшү, жогорку атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү, адистештирүү жана координациялоо менен айырмаланат. Чарбалык субъектилерди, тармактар аралык мүнөзгө ээ болгон комплекстүү өндүрүштү, тармактык кызматкерлердин билиминин жана кесиптик даярдыгынын жогорку деңгээлин, акырында интеллектуалдык капиталды укуктук жактан коргоону. Чыгармачыл тармактарды социалдык-маданий практиканын өзгөчө түрү катары чечмелесе болот, мында негизги интеграциялоочу үстөмдүк кылуучу чыгармачыл компонент болуп саналат [5].

Маалыматтык тармактарды, биринчи кезекте Интернетти массалык түрдө колдонуу шартында «Интернет экономикасы» жана «тармактык экономикасы» түшүнүктөрү пайда болду. Интернет-экономика "...дүйнөлүк интернетти пайдалануу менен маалыматтык ресурстарды (продукцияларды) түзүү, жайылтуу, алмашуу жана керектөө чөйрөсүндөгү адамдардын ортосундагы конкреттүү экономикалык мамилелерге негизделген ар кандай экономикалык ишмердүүлүк" деп түшүндүрүлөт.

Тармактык экономика – бул «заманбап маалыматтык технологияларды бизнесте колдонуу, тактап айтканда, экономикалык системанын каалаган жеринде жайгашкан ар кандай компания же адам башка компания же адам менен кызматташуу, соода жүргүзүү, маалымат алуу үчүн оңой жана минималдуу чыгымда байланыша ала турган чөйрө» [6].

Ошентип, «Интернет экономикасы» жана «тармак экономикасы» терминдери мазмуну боюнча абдан окшош. Ошол эле учурда интернет экономикасын электрондук бизнес же салттуу компаниялар тарабынан Интернеттин негизинде ишке ашырылуучу экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн жыйындысы катары жана Интернетте өнүккөн экономикалык мамилелердин бүтүндөй комплекси катары айырмалоо зарыл. Бул көз караштан алганда тармактык экономиканы "тармактык товарларды өндүрүү жана бөлүштүрүү менен байланышкан экономика" деп атоого ылайыктуураак [7].

МКТ секторун өнүктүрүү, мамлекеттик жана мамлекеттик системаларды электрондоштуруу темпин жогорулатуу, экономиканын бардык тармактары тарабынан МКТ продукциясын ортолук керектөөнүн кеңейиши «электрондук экономика» терминин «электрондук экономика» деген терминдин комплекси катары киргизүү зарылдыгын көрсөтүп турат. Материалдык баалуулуктарды өндүрүү, бөлүштүрүү, алмашуу жана акыркы керектөө жагындагы экономикалык

мамилелер, капиталды кайра өндүрүү жана жашоонун сапатын жакшыртуу максатында МКТ чөйрөсүндө калыптанган жана ишке ашырылган электрондук маалыматтык компоненттин башка даражасына ээ [8].

Электрондук экономика экономикалык системанын жаңы түрү катары төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

- башкаруу механизмдин өз алдынчалыгын жогорулатуу, атап айтканда экономиканы башкаруу процессин роботташтырууну кеңейтүүгө умтулуу;

- керектелүүчү кошумча ресурстун түрү;

- системанын иштешинин эрежелерин жана технологияларын дайыма өзгөртүү;

- электрондук компоненттерге, анын ичинде алардын жардамы менен сакталган жана берилүүчү маалыматтарга жана үчүнчү жактарга таандык маалыматтык технологияларга экономикалык көз карандылыкты жогорулатуу;

- илимдин жана МКТнын өндүрүштөгү жетектөөчү ролу;

- маалыматтардын, коммерциялык маалыматтын, технологиялардын ачыктыгы;

- экономикалык ишмердүүлүктү көп маданияттуу жана мамлекеттер аралык система катары долбоорлоо;

- инновациялык башкаруунун функцияларын кеңейтүү.

«**Жаңы экономика**» термини эки мааниде чечмеленет: «биринчиден, ал экономиканын салттуу сектору органикалык түрдө болуп саналган постиндустриалдык, пост-экономикалык өнүгүү стадиясынын синоними катары жаңы элементтер менен чырмалышып, бүтүндөй системага принципиалдуу түрдө башка сапатты берүү менен колдонулат. Экинчиден, сөздүн тар маанисинде, бул азыркы экономикада пайда болгон ошол жаңы өзгөрүүлөрдүн мүнөздөмөсү [9].

Жаңы экономикада МКТ кеңири жайылтылууда. МКТ – бул ар кандай маалыматтык технологиялар, жабдуулар, интеграцияланган тутумдар же жабдуулардын подсистемалары, функционалдык максаты түзүү, өзгөртүү, көчүрүү, автоматтык түрдө чогултуу жана иштетүү, сактоо жана талдоо, манипуляциялоо, башкаруу, жылдыруу жана контролдоо, көбөйтүү, которуштуруу, алмашуу, берүү, кабыл алуу, жана маалыматтарды же маалыматты берүү ж.б. [10].

Санарип экономикасы жалпылоочу концепция катары пайда болду, ал бардык саналган экономикалардын өзгөчөлүктөрүн гана эмес, санариптик экономиканын сапаттык ишенимдүүлүгүн мүнөздөгөн бир катар жалпы айырмалоочу белгилерин камтыйт (1-таблица). Индустриалдык жана постиндустриалдык экономикада мурда болбогон жаңы тенденциялардын жана мыйзам ченемдүүлүктөрдүн пайда болушу менен катар санариптик технологиялар менен айкалышкан жана өз ара байланышта болгон белгиленген эко-

номикалык шарттардын жаңы мазмунуна көңүл буруу керек. Санарип экономикасы – бул жаңы санариптик технологиялар гана эмес, ошондой эле бизнес жүргүзүүнүн салттуу эрежелериндеги олуттуу өзгөрүүлөр, классикалык экономикалык моделдердин жаңы көрүнүштөрүндө. "Санариптик технологиялар" термини менен бириккен глобалдык байланыш түйүндөрүнүн, персоналдык компьютерлердин, электрондук продуктылардын жана кызматтардын пайда болушу жана таралышы санариптик экономикадагы төмөнкү түшүнүктөрдүн мазмунун, маанисин жана өз

ара байланышын чечкиндүү түрдө өзгөртөт: материалдык жана материалдык эмес, жайгашкан жер жана аралык, убакыт жана мейкиндик, пайдалануу наркы жана пайдалуулук, сапат жана сан, керектөөчүлөрдүн суроо-талабы жана атаандаштык, ортомчулук жана логистика, адамдык капитал жана бизнес этикасы, бүтүмдөр жана иштин натыйжалуулугун баалоо, сатуучу менен сатып алуучунун жүрүм-туруму, өндүрүүчүлөрдүн ортосундагы жаңы мамилелер жана керектөөчүлөр, маркетинг жана сатуу технологиялары ж.б.

1-таблица

Азыркы дүйнөлүк экономиканын ар кандай кубулуштарынын параметрлеринин ортосундагы өз ара байланыш

Экономика түрү	Өндүрүштүн негизги фактору	Негизги товарлар	Негизги экономикалык ресурс	Байлыктын булагы
Маалымат экономикасы	маалымат	маалымат	маалыматтык капитал	маалыматтык ижара
Билим экономикасы	билим, инновация	билим	интеллектуалдык, «структуралык» капитал	маалыматтык, интеллектуалдык ижара
Чыгармачылык экономика	чыгармачылык потенциал	интеллектуалдык укуктар	чыгармачылык капитал	интеллектуалдык ижара
Интернет экономикасы	маалымат	маалымат	маалыматтык капитал	маалыматтык ижара
Тармактык экономика	маалымат	тармак артыкчылыктары	маалыматтык капитал	маалыматтык ижара
Электрондук экономика	маалымат	маалымат	маалыматтык капитал	маалыматтык ижара
Жаңы экономика	маалымат, билим, технология, инновация	билим, технология, инновация	маалыматтык, интеллектуалдык капитал	технологиялык, интеллектуалдык ижара
Санарип экономика	маалымат, билим, МКТ, инновация	маалымат, билим, технология, инновация	маалыматтык, интеллектуалдык, «структуралык» капитал	технологиялык, интеллектуалдык, маалыматтык ижара

Ошентип, **санариптик экономика** феноменин түшүнүү, анын фундаменталдык жана прикладдык негиздерин изилдөө башкаруу концепцияларынын жана чечимдеринин негизи боло алат, аны менен байланышкан пайдаларды аныктайт жана Кыргыз Республикасындагы санариптик экономиканы калыптандыруу процессинде мүмкүн болуучу тобокелдиктерди алдын алат.

Адабияттар:

1. Kogan, Y. Long Wave of Economic Growth Yoshihiro Kogan // Futures. – 1998. – October.
2. Макаров, В. Л. Справочник экономического инструментария / В.Л. Макаров, Н.Е. Христолюбова, Е.Г. Яковенко. - М.: Экономика, 2003.
3. Туфетулов А.М. Информационная экономика и информационное общество / А.М. Туфетулов // Актуальные проблемы экономики и права». – 2007. – № 3.
4. Маханьков Н.Г. Креативная экономика / Н.Г. Маханьков, М.А. Дроздов, Н.Д. Корсукова // Актуальные проблемы

- авиации и космонавтики. – 2015. – Т. 2, № 11.
5. Локалов А.А. Инновационная экономика и новая экономика: соотношение процессов и понятий / А.А. Локалов // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2013. – № 1(45).
6. Макаренкова Е.В. Сетевая экономика: учебное пособие / Е.В. Макаренкова. - М.: Изд. центр Евразийского открытого института, 2011.
7. Стрелец И.А. Сетевая экономика: учебник / И.А. Стрелец. - М.: Эксмо, 2006.
8. Беляцкая Т. Управление электронной экономикой / Т.Беляцкая // Наука и инновации. – 2018. – Т. 5, № 183.
9. Лемешенко П. С. Новая экономика: онтологические изменения и теоретические начала / П.С. Лемешенко // Антология современной философии хозяйства» В 2 т. Т. 1 / Под ред. Ю.М. Осипова. - М.: Магистр, 2008.
10. Information and communications technologies. Standards and Guidelines. - Washington DC: U.S. Access Board, 2011.
11. Ногоева Г.Д., Аманалиева М.О. Разновидности эквайринга и их роль в развитии электронной платежной системы в Кыргызской Республике. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2018. №. 10. С. 60-63.